

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΑΛΙΑ ἢ οἰκείωσή μου μὲ τὴν Μικρασία. Ἀπὸ παιδί, ἂν καὶ γεννημένη στὴν Ἀθήνα ἔζησα μὲ τὴν ἱστορία τῶν γονιῶν μου. Γεννήθηκαν καὶ ἔζησαν στὴν Μικρασία, στὴν Βιθυνία, ἀπ' ὅπου τοὺς ξερίζωσε βίαια ἢ καταστροφή τοῦ 1922. Κρατῶ μέχρι τώρα τὸ κλειδὶ τοῦ ἐκεῖ σπιτικοῦ τους (μοῦ τὸ ἔλεγαν, τὸ ἀρχοντικό) ποὺ τὸ ἔφεραν μαζί τους ὄντας σίγουροι ὅτι γρήγορα θὰ γύριζαν πάλι στὴν Πατρίδα.

Ἐναφορὰ γιὰ ἐμένα ζωντανή, ἡ Πόλη (γενέτειρα τῆς μάνας) καὶ ἡ Ἁγία Σοφία. Αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ ἐνώνουν ὅλους τοὺς Νεοέλληνες, ἄσχετα καταγωγῆς καὶ κομματικῆς ἐπιλογῆς. Ἴδου γιὰτί ἔδωσα: «καρδιὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ» ὡς τίτλο στὸ παρὸν πόνημα. Γράφτηκε σχεδὸν «ἐκ τοῦ ταμείου». Δὲν φιλοδοξεῖ νὰ πάρει θέση στὴν ἐπίσημη ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Μικρασία. Αὐτὸ ἄλλωστε δηλώνει καὶ ἡ ἔλλειψη σημειώσεων καὶ παραπομπῶν στὸ βιβλίο. Ἐναρωτιέμαι μάλιστα, ἂν θὰ ἔγραφα τὸ μι-

κρὸ αὐτὸ βιβλίον, ἂν δὲν ἦταν τὸ 2022 τὰ 100 χρόνια τῆς Καταστροφῆς. Δὲν εἶναι νὰ πῶ ποιᾶς Καταστροφῆς ὁ Ἑλληνισμὸς θρηνεῖ γιὰ τὸ 1453 καὶ πενθεῖ γιὰ τὸ τέλος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, πὸν ἀμετάκλητα πέθανε τὸ 1922. Ἀφῆνω τοὺς εἰδικοὺς νὰ παρουσιάσουν τὰ γεγονότα, τὰ αἷτια καὶ αἰτιατά, τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς τραγωδίας, πὸν καταγράφεται στὴν μακροαίωνα ἑλληνικὴ ἱστορία, ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Καταστροφή.

Ἀλησμόνητες οἱ πατρίδες καὶ γιὰ τοὺς ξεριζωμένους παρήγορο μόνο τὸ ποντιακὸ τραγούδι: «ἡ Ρωμανία κι' ἂν πέρασε, ἀνθεῖ καὶ φέρει κι' ἄλλο». Καὶ Ρωμανία ἡ χώρα τῆς Ρωμιοσύνης. «Καὶ τῶν Ἑλλάδων μιὰ ἡ Ρωμιοσύνη» γράφει ὁ Παλαμᾶς.

Εὐχαριστίες ὀφείλω στὸν ἀπαράμιλλο γνώστη τοῦ Μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν φίλο Ἀλέξανδρο Μασσαβέτα γιὰ τὶς φωτογραφίες πὸν παραχώρησε καὶ στὸν Γιάννη Μαμάη γιὰ τὴν τέλεια, ὅπως πάντα ἐκδοτικὴ παρουσίαση. Τὸ βιβλίον αὐτό, ἄς θεωρηθεῖ μνημόσυνο αὐτῶν πὸν δὲν εὐτύχησαν νὰ δοῦν τὴν μητρόπολη Ἑλλάδα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΝΟΜΑΖΟΜΕ Μικρά Ἀσία τὴ δυτικὴ χερσόνησο τῆς ἡπείρου Ἀσίας, ποὺ καταλήγει δυτικὰ στὸ Αἰγαῖο Πέλαγος, καὶ ἐφάπτεται σχεδὸν μὲ τὴν Εὐρώπη στὸν Ἑλλήσποντο (σημερινὰ Δαρδανέλια) καὶ τὸν Βόσπορο, ὅπου καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ κοιτίδα τοῦ γένους τῶν Νεοελλήνων. Στὰ βόρεια ἡ Μικρασία βρέχεται ἀπὸ τὸν Εὐξείνιον Πόντο (σημερινὴ Μαύρη Θάλασσα) καὶ στὸν νότο ἀπὸ τὸ Παρθενικὸν Πέλαγος, τὴ θάλασσα δηλαδὴ τῆς Κύπρου. Δυτικὰ ἔχει τὸ Αἰγαῖο Πέλαγος καὶ τὰ λεγόμενα μικρασιατικὰ νησιά (Σάμος, Χίος, Λέσβος, Ρόδος) ἐνῶ ἀνατολικό της σύνορο εἶναι ὁ ποταμὸς Εὐφράτης.

Χαρακτηριστικὸ τῶν περιοχῶν ποὺ περιλαμβάνει ὁ εὐρὸς μικρασιατικὸς χῶρος εἶναι ὅτι ὅλες, ἄλλες λίγο καὶ ἄλλες περισσότερο, γνώρισαν, κάποια ἐποχὴ τοῦ ἱστορικοῦ τους βίου, τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ τὸν ἀνάλογο τρόπο ζωῆς: δηλαδὴ, τὴν ἑλληνοφωνία πρῶτα καὶ ὕστερα τὸν χριστιανισμὸ μὲ τὴν ὀρθόδοξη ὁμολογία. Μνημονεύω τὶς περιοχὰς αὐ-

τὲς μὲ τὰ ἑλληνικὰ γεωγραφικά τους ὀνόματα: Ἰωνία, Τρωάδα, Αἰολία, Λυδία, Λυκία, Καρία, Μυσία, Βιθυνία, Φρυγία, Παφλαγονία, Πισιδία, Λυκαονία, Κιλικία, Καππαδοκία, Πόντος, στὶς ὁποῖες προστέθηκε κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἡ Γαλατία, στὸ κέντρο τῆς Μικρασίας.

Σταυροδρόμι μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἡ Μικρασία, γνώρισε τὴν ἐπιρροὴ διαφορετικῶν τρόπων διαβίωσης καὶ πολιτισμοῦ. Οἱ παράλιες περιοχὲς της, τόσο οἱ αἰγαιακὲς ὅσο καὶ οἱ ποντιακὲς καὶ αὐτὲς τῆς Προποντίδας (σημερινοῦ Μαρμαρᾶ), εἶναι ἀνοιχτὲς στὶς ἐξωτερικὲς ἐπαφές. Τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία εἶναι οἱ κύριες ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίες καὶ πηγὲς βιοπορισμοῦ καὶ πλοῦτου τοῦ πληθυσμοῦ τους. Ἡ ἀποίκισή τῆς Μασσαλίας ἀπὸ τοὺς Φωκαεῖς μαρτυρεῖ τὴν ἀκτινα δρᾶσής τους.

Ἀντίθετα, οἱ περιοχὲς τῆς ἐνδοχώρας διακρίνονται γιὰ τὴν καλλιέργεια μεγάλων γαιοκτημάτων, τὰ λατινικὰ *latifundia*: περιοχὲς ἀγροτῶν ἢ μεγαλοκτημόνων, μὲ ἀστικὸ βίο περιορισμένο, γεγονός που καταγράφεται στὸ ἀστικὸ δίκτυο: πυκνότατο στὶς παραθαλάσσιες περιοχὲς ἀντίθετα μὲ αὐτὸ τῆς ἐνδοχώρας.

Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μικρασιατικῶν κόσμων διασχίζει *grosso modo* τὴν Ἀλμυρὰ Ἐρημο: ἀνατολικά οἱ περιοχὲς τῶν προελληνικῶν, θὰ ἔλεγα, πολιτισμῶν τῆς Μικρασίας, περιοχὲς ποὺ ἐνσωματώθηκαν πολιτιστικὰ μὲ τὶς ἄλλες στὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ χρόνια, χάρη στὴν ἑλληνοποίησή τους· καὶ δυτικὰ, οἱ παλαιόθεν

έλληνικὲς ἢ ἔλληνοπρεπεῖς περιοχὲς μὲ τὶς πόλεις, ποὺ συνδέονται μὲ ἓνα πυκνὸ ὁδικὸ δίκτυο καὶ κοσμοῦνται μὲ μνημειώδη κτίρια: θέατρα, βουλευτήρια, γυμνάσια, στάδια, ὑδραγωγεῖα κ.ἄ., δείγματα ἀνεπτυγμένου πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Δὲν εἶναι, νομίζω, ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἡ διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν περιοχῶν αὐτῶν διατρέχει ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Μικρασίας, καί, μὲ κάποιον τρόπο, συνεχίζεται ὡς τὰ σήμερα. Ἡ Μικρασία, τῆς παραλίας ἢ τῆς ἐνδοχώρας, σημάδεψε τὶς τύχες τοῦ ἔλληνισμοῦ μὲ ἀνεξίτηλο τρόπο, ὡς καρδιὰ τῆς παντοτινῆς Ρωμιοσύνης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΥΘΟ ΣΤΟΝ ΛΟΓΟ

ΕΠΙΩΘΗΚΕ, από τή Μαργαρίτα Γιουρσενάρ, ὅτι ἡ παγκόσμια ἱστορία ἀρχίζει με τήν ἀφύπνιση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Νά διευκρινίσουμε ὅτι ὁ ἱστορικός χώρος αὐτῆς τῆς ἀφύπνισης εἶναι ἡ ἑλληνική, ἡ αἰγαιακή Μικρασία καί τὰ νησιά της, με κέντρα τή Μίλητο, τήν Ἐφεσο, τήν Ἀλικαρνασσό καί ὅλη κυρίως τήν Ἰωνία. Τή Μικρασία εἶχε πατρίδα ὁ Θαλῆς καί ἄλλοι ἀπό τοὺς λεγόμενους ἑπτὰ σοφούς, ὅπως καί αὐτοὶ ποὺ πρῶτοι ἀναρωτήθηκαν γιὰ τή δημιουργία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καί ὁ ἱστοριογράφος Ἡρόδοτος, ὁ πολεοδόμος Ἰππόδαμος ἀπὸ τή Μίλητο καί αὐτὸς ὁ σκοτεινὸς Ἡράκλειτος. Τὰ σωζόμενα ἀποφθέγματα τους δὲν ἔχασαν τίποτα ἀπὸ τήν πρωταρχικὴ ἰσχὺ τους. Μιλῶ γιὰ τοὺς προσωκρατικούς φιλοσόφους, ὅπως τὸν Ἀναξαγόρα, τὸν Ἀναξίμανδρο, τὸν Ἀναξίμενη καί τὸν Ξενοφάνη, μεταξὺ ἄλλων, ποὺ ἔδρασαν κυρίως στὴ Μίλητο, περίλαμπρο πνευματικὸ καί ἐμπορικὸ κέντρο τῆς τότε ἐποχῆς (6ος π.Χ. αἰώνας). Θεωροῦνται δικαίως ἰδρυτὲς τοῦ

φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ὡς πρῶτοι ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐξηγήσουν τὸ σύμπαν.

Ἡ ἐπαφὴ μὲ τοὺς συναδέλφους τοὺς στὴν κυρίως Ἑλλάδα, συγκεκριμένα στὴν Ἀθήνα (π.χ. μὲ τὸν Σόλωνα), δηλώνει τὴν ἄρρηκτη σχέση μετὰξὺ τῶν κατοίκων τῶν αἰγαιακῶν ἀκτῶν. Σχέση διαχρονική, πού (τὸ λέω παρενθετικά) μὲ ὀδήγησε νὰ γράψω ὅτι σήμερα, μετὰ τὴν Καταστροφὴ τοῦ 1922, τὸ Αἰγαῖο ὑποφέρει ἀπὸ ἡμιπληγία.

Ἡ Μικρασία πρώτη ἐγκατέλειψε τὴ μυθολογικὴ προσέγγιση γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου καὶ ἔγινε ἔτσι πατριδα τῆς φιλοσοφίας, πὺ πρωτοεκφράστηκε στὰ ἑλληνικά. Ἄν λάβουμε ὑπόψη τὰ ἐπιτεύγματα καὶ ἄλλων μικρασιατικῶν λαῶν, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῆς τεχνολογίας, ἂν εὐσταθεῖ τὸ ὅτι τοποθετεῖται ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐκεῖ πὺ δημιουργήθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ χάλκινα ἀντικείμενα φτιαγμένα μετὰ τὴ χύτευση λιωμένου μετάλλου σὲ καλούπι.

Ποιά ὅμως ἱστορικὰ γεγονότα δηλώνουν αὐτὴ τὴ διαχρονικὴ σχέση τῆς Μικρασίας μὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τοὺς κατοίκους της; Νὰ σημειώσω ἓνα μόνο δεῖγμα: ὁ περιλάλητος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἔφεσο, ἓνα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ θαύματα, ἀνεγέρθηκε ἀπὸ Κρῆτες στὰ 560 π.Χ. (πυρπολήθηκε στὸ 356 π.Χ. ἀπὸ τὸν Ἡρόστρατο).

Δὲν θὰ σταθῶ στὰ μυθολογικά, ὅπως τὴν Ἀργοναυτικὴ Ἐκστρατεία τοῦ Ἰάσονα στὴν Κολχίδα πρὸς ἀνα-

ζήτηση και απόκτηση του «χρυσόμαλλου δέρατος» (ἀπόδειξη του πλούτου τῆς περιοχῆς ἐκείνης στὴν ΒΑ ἀκτὴ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἡ σημερινὴ Γεωργία). Οὔτε, βέβαια, θὰ ἐπισημάνω τὸν πόλεμο τοῦ Θησέα ἐναντίον τῶν Ἀμαζόνων στὴν ἴδια σχεδὸν περιοχὴ. Ἀποτέλεσμά του ἦταν ἡ ἀπαγωγή τῆς Ἀντιόπης (ἡγετική μορφή Ἀμαζόνας) καὶ ὁ γάμος της μὲ τὸν Θησέα. Ἡ μνεία ὅμως τῶν Ἀμαζόνων μὲ ὁδηγεῖ στὴν Ἰλιάδα καὶ στὸν Τρωικὸ πόλεμο, ὅπου οἱ Ἀμαζόνες πολέμησαν στὸ πλευρὸ τῶν Τρώων καὶ ὅπου ὁ Ἀχιλλέας σκότωσε τὴν ἀρχηγό τους Πενθεσίλεια.

Εἶναι γνωστὴ ἡ σχέση τοῦ Ὀμήρου μὲ τὴ Μικρασία. Νὰ θυμίσω ὅτι ἡ Σμύρνη (ἀλλὰ καὶ ἡ Χίος) θεωρεῖται ὡς πιθανὴ πατρίδα του. Ἀσχετα ὅμως ἀπὸ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀναγνωρισμένου συγγραφέα τοῦ ἔπους, ὅλο τὸ περιεχόμενο τῆς Ἰλιάδας πραγματεύεται τὴ διαμάχη μεταξὺ τῶν πληθυσμῶν τῶν δύο αἰγαιακῶν ἀκτῶν. Δὲν λέω μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Μικρασίας, ἐφόσον οἱ γεωγραφικοὶ αὐτοὶ ὄροι εἶναι, ὅπως φαίνεται, ἀδόκιμοι γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. *Grosso modo*, ὁ Τρωικὸς πόλεμος τοποθετεῖται στὸ τέλος τοῦ 12ου π.Χ. αἰώνα. Νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Θουκυδίδης στὸ Προοίμιό τῆς ἱστορίας του ὑπογραμμίζει ὅτι: «Ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη», καὶ ὅτι, κατὰ τὸν Θουκυδίδη πάλι, ὁ Ὀμηρος «Οὐδαμοῦ τοὺς ξύμπαντας (δηλαδὴ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Τρώων) ὠνόμασεν Ἑλληνας», ἀλλὰ «Δαναοὺς ... καὶ

Ἄργείους καὶ Ἀχαιοὺς ἀνακαλεῖ». Ἐξαιρεση, ὅμως, ἀποτελεῖ τὸ «Μυρμιδόνες δέ ... καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοὶ» στὴν Ἰλιάδα (B, 684), καθὼς καὶ τὸ «πανέλληνες καὶ Ἀχαιοὶ» στὸ ἴδιο ἔπος (B, 530). Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε ἐθνικὴ ἐλληνικὴ συνείδηση τὴν ἐποχὴ τῶν Τρωικῶν. Πάντα κατὰ τὸν Θουκυδίδη, πέρασε πολὺς καιρὸς ὥσπου τὸ ὄνομα «Ἕλλην» νὰ ἐπικρατήσῃ γιὰ τὸ σύνολο, ὅταν «τῇ ὁμιλίᾳ μᾶλλον» τὸ «καλεῖσθαι Ἕλληνας» ἐπιβλήθη καὶ λησμονήθηκε ἔτσι ἡ ὀνομασία τοῦ κάθε φύλου· αὐτὸ μετὰ τὰ τρωικά, καὶ προοδευτικά.

Ἡ παρέκβασή μου αὐτὴ με ὀδηγεῖ νὰ ἐκφράσω μιὰ ἀποψη ἀνορθόδοξη γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Τρώων τοῦ 12ου π.Χ. αἰῶνος, ἔτσι ὅπως μᾶς τοὺς περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι Ἀχαιοὶ καὶ Τρῶες ἔχουν στὸ ἔπος τὰ ἴδια πολεμικὰ ἦθη, οἱ δύο λαοὶ εἶναι ὁμόθησκοι. Οἱ δώδεκα Ὀλύμπιοι ἔχουν μάλιστα μοιραστεῖ, ἄλλος σὲ φιλοαχαιοὺ καὶ ἄλλος σὲ φιλοτρῶο, καὶ δὲν διστάζουν νὰ πάρουν μέρος στὴ μάχη στὸ πλευρὸ τῶν ὀπαδῶν τους. Παρενθετικὰ μόνο θὰ θυμίσω ὅτι, παρὰ τὴν ὑπόσχεσή του στὴ Θέτιδα σχετικὰ με τὴν τύχη τοῦ γιοῦ της Ἀχιλλέα, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλωνας ποὺ σκότωσε τὸν Ἀχιλλέα, πολεμώντας μαζί με τοὺς Τρῶες καὶ ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν.

Ἄν ἀναλογισθοῦμε τώρα τὰ πολυπληθῆ ἐλληνικὰ καὶ ἐλληνοπρεπῆ ὀνόματα τῶν Τρώων (θυμίζω τὰ Ἀνδρομάχη, Ἀστυάναξ, Πολυξένη, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἀγχίση, Αἰνεΐας, Λαοκόων, μετὰξὺ ἄλλων), πρέπει στὸ ὁμόθησκον νὰ προ-

σθέςουμε και τὸ ὁμόγλωσσον, πράγμα πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Τρῶες ἦταν πιθανῶς ἓνα ἑλληνικὸν φύλον, ὅπως π.χ. οἱ Ἴωνες, πού αὐτοὶ θεωροῦνται ἀθηναϊκῆς προέλευσης. Πρὸς ἐπίρρωση τῆς συγκεκριμένης ὑπόθεσης, νὰ προσθέσω ὅτι οἱ Περγαμηνοί, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τῶν ὁποίων οὐδόλως ἀμφισβητεῖται ἡ ἑλληνικότητα (βλέπε π.χ. τὰ ἔργα Εὐμένη και Ἀττάλου στὴν Ἀθήνα), δῆλωναν ἀπόγονοι τῶν Τρώων.

Ἡ εὐφορος Μικρὰ Ἀσία ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσει τὴ ζηλοφθονία τῶν κατοίκων τῆς ἄγονης ἑλλαδικῆς χώρας. Ἄν ἡ εἰκασία μου αὐτὴ εὐσταθεῖ, ἔχουμε τὸν πρῶτο ἐνδοελληνικὸ ἐμφύλιο, ὅχι βέβαια γιὰ τὴν Ἑλένη, ἡ ὁποία κατὰ μία παράδοση δὲν πῆγε ποτὲ στὴν Τροία, ἀλλὰ κοινῶς γιὰ «πλιάτσικο», γιὰ ἀρπαγὴ πλούτου. Μιὰ ἄλλη ἐκδοχή, ἄς ποῦμε, τῆς Ἀργοναυτικῆς Ἐκστρατείας και τοῦ «χρυσόμαλλου δέρατος». Κάτι παράλληλο τοῦ δέρατος αὐτοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ πακτωλὸς και ὁ χρυσὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Λυδίας Κροῖσου. Ἡ φήμη τους φτάνει ὡς τὶς μέρες μας, δεῖγμα ἀδιάψευστο αὐτὸ τοῦ μικρασιατικοῦ πλούτου, ἀντίθετα πάντα μὲ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Νὰ θυμίσω ὅτι πρῶτος ὁ Κροῖσος ἔκοψε νόμισμα ἀπὸ κράμα χρυσοῦ και ἀργύρου (630 π.Χ.).

Ὅπως και νὰ ἔχει, ὁ Τρωικὸς Πόλεμος δηλώνει μιὰν ἀναλογία πολιτισμοῦ ἀνάμεσα στὶς δύο αἰγαιακὲς ἀκτὲς, και, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, πουθενά ὁ Ὅμηρος δὲν ὀνομάζει τοὺς Τρῶες βαρβάρους.